

PANÍ ZDEŇKA JANÁČKOVÁ

Tempo XVII., 1937-38, str. 114-116.

(Prosloveno na smutečním večeru, pořádaném Filosofickou fakultou Masarykovy university a Společností L. Janáčka dne 27. února 1938.)

Když paní Zdeňka Janáčková zasvětila svůj život mladému umělci v prvním rozletu tvůrčích sil, bylo jí bez 17 dní — 16 let. Od té doby byl její život spjat s životem mistrovým plných 47 let až do smrti Janáčkovy v r. 1928. Uvážíte-li Janáčkovu prudkou a stále vpřed se ženoucí osobnost, jeho nezadržitelnou živelnost, pak pochopíte, že těchto 47 let znamenalo pro paní Janáčkovou vše jiné, nežli klid a mír rodinného života. K tomu si pak představte mladičkou paní, která přišla do tohoto věrného života spolu s touto prudkou tvůrčí individualitou z poměrů, v nichž nikdy nic podobného nepoznala. Byla dcerou ředitele brněnského pedagogia Emiliana Schulze. Narodila se 30. VII. 1865 v Olomouci, kde její otec byl profesorem reálky. Když jí bylo 6 let, dostal se Schulz za profesora na německou reálku do Kroměříže (1871) a již po roce 1872 se stal ředitelem učitelského ústavu na Starém Brně. Je zajímavé, že pocházel ze Smetanova kraje, z Obřívství u Mělníka, kde jeho otec byl panským lékařem. Snad odtud si přinesla paní Zdeňka Janáčková svou živou letoru, bystrou inteligenci a svou neobyčejnou životní energii, která prošla později tolika přetěžkými zkouškami. Její matka byla rozená Kaluschová, z rodu, v němž se mluvilo německy. Otec matčin býval sekretářem vratislavského biskupa. Paní Janáčková na ni vzpomínala těmito slovy: „Krásná, štíhlá, elegantní, přísných mravních zásad, žila jen pro svou domácnost, kterou vedla prostě a šetrně. Tak vychovávala i mne.“ A dále vzpomíná na celé ovzduší, jež ji doma obklopovalo: „Bylo u nás ovzduší lásky a klidu, bez vzruchu, bez velkých událostí. Kromě do kostela a na procházky jsem skoro nikam nechodila, jen někdy mne vzali naši s sebou večer do restaurace na pivo. Téměř nikoho jsme nenavštěvovali a málokdy přišla návštěva k nám... Mé dětství bylo radostné. Někdy jsem zrovna cítila, jak ze mne vyzařuje jas a štěstí. A hlavně láska. Milovala jsem tehdy celý svět, všechny lidi, všechno stvoření, především však samého Boha. Vroucně jsem jej

prosívala, aby dal celému světu radost, aby nikoho nenechal trpět. Nebe bylo tehdy pro mne blízko — na dosah sepjatých rukou."

Tohle byl svět v té mladé dívčí duši. Máte v tom celé ovzduší tehdejší měšťanské rodiny s patricijskými tradicemi po otci i po matce. Máte v tom zároveň onen uzavřený svět patricijského měšťanství, v sobě spokojeného a klidného — ale svět, jenž nic nevěděl o životě kolem vířícím, o jeho propastech, bědách a nebezpečnostech.

A pro tento líbezný, časně se rozvinuvší květ, vyrostší z této šlechtěné a před živelnými víry pečlivě chráněné půdy, přišel si náhle, nečekaně *prudký* synek z lašského venkova, vyrostlý ze zcela jiných tradic, z půdy tvrdě vzdělávané a z kraje ošlehávaného ostrými, urputnými a často nelibostnými větry a bouřemi. Jak se to stalo?

Téhož roku, kdy se stal ředitelem pedagogia Em. Schulz, stal se na témže ústavě výpomocným učitelem hudby — Leoš Janáček. Schulz záhy poznal jeho mimořádné nadání a dlužno říci, že Schulz si získal velikých, dosud nedoceněných zásluh o vývoj mladého Janáčka. Schulz to byl, který všemožně podporoval, jako ředitel Janáčkův, mladého umělce a urovnával mu cestu. Jeho přičiněním bylo umožněno Janáčkově, že se mohl odebrat do Prahy na studia ke Skuherskému (1874 až 1875), že mohl odejít do Lipska, Vídně (1879—80), že se stal ředitelem varhanické školy atd. To vše konal Schulz tak taktně a šetrně, že Janáček často ani si neuvědomoval, kdo mu urovnává cestu. Tohle bylo v době, kdy Schulz nemohl ještě tušit, že Janáček bude jednou jeho zetěm. A protože od počátku si upřímně vážil nadání Janáčkova, není divu, že jej požádal, aby vyučoval jeho jedinou dceru Zdeňku na klavír. Tehdy jí bylo 12 let, Janáčkově 23 let.

Netrvalo dlouho, a Janáček si vydobyl lásky na mladé Zdeňce Schulzové, která v těch letech se rychle rozvíjela v krásný a obdivovaný dívčí zjev. Nežli jel do Lipska (v říjnu 1879), došlo k zasnoubení a brzy po návratu ze studií 13. VIL 1881 slaven sňatek.

Tehdy po prvé zasahuje do jeho života paní Zdeňka Janáčková, přinášejíc mu dar své mladé a horoucí lásky. Janáček byl tehdy v prvním mladickém rozběhu svých tvůrčích sil. Doba studií v Lipsku a ve Vídni znamená pro něho dobu usilovného sebezdokonalování theoretického i praktického. Prožívá dobu úžasného zápalu tvůrčího i studijního a z této výhně roste pak znenáhla jeho tvůrčí osobnost. A právě pro tato tak plodná leta znamenala tato krásná, mladá a horoucí láska zdroj nesmírné posily. Toho dokladem jsou překrásné dopisy, které psal Janáček své snoubence z Lipska a Vídně. Nebylo kroku, aby byl jej učinil

bez myšlenky na svou „Zdenči“. Svou nejlepší fugu, kterou napsal v Lipsku, nazval „fuga Zdenči-Leošova“. Na programy koncertů si píše na okraji její jméno. Možná tedy říci, že Leoš Janáček vkročil do svého uměleckého života se jménem Zdeňky v srdci. Ona to byla, která jej v těchto těžkých studijních letech sflila svou mladou láskou. To byl první dar, který přinesla Zdeňka Janáčková mladému hudebnímu geniui.

A této lásce zůstala věrna i tehdy, kdy další život a jeho kruté rány by ji byly opravňovaly, aby hledala jiné životní cesty.

Být ženou geniovou je přetěžký úkol. Ale tíha tohoto úkolu pro paní Janáčkovou ještě více vysvitne, uvážíte-li, že tato jemná a ušlechtilá bytost byla osudem připoutána ke geniovi, v němž stále háraly temné síly tvůrčího daimonia. Na jedné straně bytost, která vyrostla v pečlivé izolaci na půdě úzkostlivě udržované patricijské tradice — na druhé straně elementární zjev umělce, jenž všemi svými rodovými kořeny tkvěl v syrové půdě moravského venkova, muž rostoucí z *lidových tradic* které nikdy nepřišly v delší styk s městskou kulturou, umělce, jenž si po předcích přinesl strhující prudkost a náruživou životní energii, takovou *nezadržitelnou živelnou vitalitu*, která tvořila podstatnou základnu jeho tvůrčí osobnosti. Povyšte si pak tyto rodové rysy do sféry tvůrčí živelnosti a pochopíte, že tento rostoucí genius byl po celý život strhován vášnivými životními víry, do nichž se dovedl střemhlav vrhat, bez rozmyslu, puzen jen svou nezkrotnou vůlí, nalézat stále nové a nové tvůrčí podněty. Tento umělec, takto cele a nekompromisně se nořící do životní výhně, tento podivuhodně komplikovaný duch, který dovedl být krutě vášnivý, ale hned nato se rozeplál horoucí láskou k člověku a soucitem s trpícím člověkem, tento zjev, který měl tak neskonale blízko k oněm ruským postavám Dostojevského, které totiž rukou dovedou pokořovat a ničit a hned na to horoucně objímat a modlit se, tento živelný zjev umělecký byl postaven osudem k oné jemné bytosti, o níž plným právem lze říci, že to byla *anima candida*.

Dovedete si jistě představit tu míru *odříkání* a trpitelství, které bylo souzeno této vzácné ženě po boku tohoto genia.

Ale trpitelství paní Janáčkové šlo dále. Zasáhlo ji v místech pro ženu zvláště bolestných. Paní Zdeňka Janáčková byla *mater dolorosa*. Nebylo jí popřáno, aby za to, co přinesla v oběť nespoutanému geniovi, nalézala trvalou náhradu a oporu ve svých dětech. Její štěstí z dětí trvalo krátce. Do doby mládí dcery Olgy (*15. VIII. 1882) přišla smrt druhého dítěte, synka Vladimíra (*16. V. 1888). Zemřel na spálu, když

mu bylo 2¹/₂ roku, 9. XI. 1890. „Byli jsme každý sám se svou bolestí.“— Zůstala jediná radost, dcera Olga. Byla to radostná pýcha paní Janáčkové. Krásné stvoření, krásná tělesně i duševně. Dědic bystré inteligence po otci i matce. Ale osud jí připravil další hroznou ránu. V Petrohradě, kam odjela na přání Janáčkovo, aby se zdokonalila v ruštině, onemocněla, vrátila se beznadějně chorá a 27. II. 1903 zemřela, když Janáček končil svou Pastorkyni. Byla to rána snad nejbolestnější, kterou osud uštědřil paní Janáčkové.

Ale trpělivost se mění na velikost podle toho, jak trpící odpovídá na rány osudu. Právě v této snad nejsmutnější době, kterou prožívá paní Janáčková, se odehrála chvíle, která mění její utrpení ve velikost. Tehdy se ukázala statečnou a hrdinnou ženou geniovou.

Bylo to po dokončení Pastorkyně. Janáček poslal partituru díla do Národního divadla do Prahy. Jeho veškerá touha se upínala k Praze. On, jenž od svého mládí žil v Brně takřka v izolaci, odkázán sám na sebe, očekával horoucně z Prahy *rozhodné slovo*: přijetí Pastorkyně a provedení v Národním divadle. Odpověď přišla: mrazivě stručná, nelítostná: dílo se vrací jako nevhodné k provedení. Pro Janáčka to byla nejhorší rána. Tehdy tento 50letý mistr byl zachvácen děsným zoufalstvím. Tehdy se rozkolísala celá jeho vždy tak vzdorně pevná bytost a on, jenž vždy s takovou živelnou prudkostí šel kupředu, byl jat děsnými pochybami nad sebou samým. A tehdy k němu přistoupila ženská bytost a vrátila mu důvěru a dala posilu k další životní cestě. Byla to paní Zdeňka Janáčková. Slyšte její slova: „Bylo to v pokoji, kde Olga umřela. Muž seděl u psacího stolu. Chytil se za hlavu a dal se do strašného pláče. V prudkém návalu deprese se obviňoval, že nic neumí. *Toho jsem nemohla snést. V jeho poslání umělce jsem vždycky věřila, věřila jsem v krásu a velikost Pastorkyně. Objala jsem vroucně jeho hlavu a sama plačíc jsem jej těšila. Jen veliká víra v jeho dílo mi mohla dát všechna ta slova útěchy a vzpružení.* Byla asi přesvědčivá, protože jej uklidnila. *A dál jsem už byla na stráži, aby se podobný záchvat neopakovал.*”

Tehdy paní Zdeňka Janáčková vrací Janáčka české hudbě. Tehdy se ukázala *statečnou ochránkyní jeho genia*. A brzy na to ji osud odměnil souladem, kdy Janáček nalézal ve své choti další oporu pro své umělecké plány.

A přišly nové boje a nové, ještě těžší zkoušky statečnosti této vzácné ženy. Válečná doba přinesla Janáčkovi, tehdy již 62letému mistru, konečné umělecké vítězství. Bylo to pražské provedení Pastorkyně 26. V.

1916. Nyní, kdy jeho umění začalo vítězit a jít světem, sledovala s radostnou pýchou toto skvělé vítězství — ale právě v té době musí prožívat další zkoušky své statečnosti. Právě tehdy a po převratu, v posledních letech mistrových, je tento neumdlévající genius stržen novými propastnými víry životními. Tehdy jak by ta jeho nezkrotná životní energie se chtěla naposled a bezohledně vybit v nových vírných zdrojích inspiračních. Ale paní Janáčková šla pevně za svým posláním: stát věrně a neochvějně jako strážkyně jeho díla a jeho osoby. Tehdy prožívá dobu skutečné *trpitelské velikosti*. A když po smrti mistrově míra utrpení byla dovršena, tehdy, kdy stanula u předposlední stanice své křížové cesty, se po druhé ukázala míra její statečnosti. Tehdy po druhé se projevila jako *věrná strážkyně díla mistrova*, tentokrát jeho uměleckého *odkazu*. Všem těm ranám osudu, všemu tomu utrpení, jež ji provázelo od časného sňatku, nakonec odpověděla tím, že se jedinečným způsobem zasloužila o uchování umělecké pozůstalosti svého chotě. Odevzdala s ojedinělou nezištností veškerou písemnou skladatelskou pozůstalost filosofické fakultě Masarykovy university a Zemskému museu v Brně. Je to v našich poměrech zcela ojedinělý čin. Jím vpravdě důstojně uzavřela paní Janáčková svůj příkladný život. Osud se k ní zachoval krutě až do posledních chvil. Jednak proto, že jí nedopřál, aby byla svědkem podzimních oslav Janáčkových při desetiletí po jeho úmrtí, kdy celý kulturní svět přijde se poklonit jeho památce a tím také podílu, který má ona na tomto díle. Ale také proto, že jí neušetřil tělesných utrpení, která ji nakonec zdolala. Ale její statečnost se projevila i v těchto posledních chvílích. Smířena s celým svým tvrdým osudem a smířena se svým Bohem odcházela s pevným zrakem a se *silným* duchem za svým geniem. Ještě několik dní před smrtí, když již věděla, že hledí smrti v tvář, řekla mi nezapomenutelná slova o tom, jak do posledního dechu se cítí spjata s mistrem, jemuž tak věrně sloužila. Svou věrností v lásce k mistrovi, pevnou oddaností k jeho dílu, statečností, s níž vzdorovala ranám osudu, *příkladným* a *čistým* životem ženy, jdoucí cestou odřikání, svým statečným trpitelstvím a vším, co přinesla dílu Mistrovi, pojistila si paní Zdeňka Janáčková trvalou památku v té epoše české hudby, která odešla s Janáčkem a dozněla s paní Zdeňkou Janáčkovou. Byli jsme svědky statečné velikosti ženy geniovy. Její památku uchováme vždy čistou.